

Türkçede Ezgi Çalışmalarına Farklı Bir Yaklaşım¹

Nilgün ERKARDAS²

Özet

Sözlü Türkçenin (yüksek sesle okuma ve kendiliğinden konuşma) ezgisine ilişkin yaklaşımımız P. Martin'in 'Artımlı Yığılım Bitiştirme' (SCI) modeline dayanmaktadır. Bu çalışmadaki temel savımız, en küçük 'bürünsel sözcüklerin' farklı düzeylerde aşamalı bir yapı biçiminde düzenlendikleridir. Ancak, ölçülü-özerkparça modelin aksine SCI modelindeki aşamalı yapı yalnızca sınır tonlarını değil, vurgulu seslemler üzerindeki bürünsel eğrileri de içeren bir dizi düzeneğe dayanmaktadır. Bu durum, ilgili bürünsel sözcükleri ve vurgulu seslem özelliklerini belirleyebilmek için sözlü Türkçedeki sözlüksel ve dilbilgisel birimlere ilişkin doğru kuralları elde etmeyi gerektirmektedir. SCI modeli, bu ezgisel eğrilerin rasgele bir dağılım sergilemediğini, aksine bu eğrilerin bürünsel aşamalı yapıyı gösteren özel düzeneğin temelinde yattığını ileri sürmektedir. Bu eğriler, ölçülmesi gereken F_0 ve ünlü uzunluk değişkenliklerine göre dizimsel olarak karşıtlık sergilemektedir. Bu sesbilimsel özellikler sayesinde dinleyici konuşucunun amaçladığı bürünsel yapıyı yeniden oluşturabilmektedir. Bu süreçte, ardışık ezgisel eğriler algılandıkça, genel bürünsel yapı devingen bir biçimde anlaşılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Türkçe, Ezgi, Bürünsel sözcük, Artımlı Yığılım Bitiştirme Modeli

¹ Bu makale 12-13 Kasım 2015 tarihlerinde İstanbul Aydın Üniversitesi, Aydın TÖMER tarafından

² Clillac-Arp, Université Paris Diderot, Université Sorbonne Paris Cité

Different Approaches To Turkish Intonation

Abstract:

Our approach of the intonation of spoken (read and spontaneous) Turkish is based on P. Martin's model 'Stockage-Concaténation Incremental' (SCI). Our claim is that the minimal 'prosodic words' are hierarchically organised according to several levels but, contrarily to the metrical autosegmental model, this hierarchy is based on mechanisms which involve not only boundary tones but also the 'prosodic contours' on stressed syllables. This implies of course to get the right rules of lexical and grammatical units in spoken Turkish in order to define the relevant prosodic words and determine stressed syllables characteristics. In the SCI model we claim that these melodic contours are not distributed at random but that they are indeed the very basis of the specific mechanism which indicates the prosodic hierarchy. These contours contrast syntagmatically according to FO and vocalic length variations which are to be measured. Thanks to them the hearer can reconstruct the prosodic structure which was intended to by the speaker. In this process the global prosodic structure is understood dynamically as successive melodic contours are perceived.

Key words: Turkish intonation, prosodic word, Stockage Concaténation Incremental

Giriş

Türkçe sözlü dilin (okuma ve anlık konuşma) ezgisine yaklaşımımız Martin'in Artımlı Yığılım Zincirleme (AYZ) modeline dayanmaktadır (Martin,P., (2009), *Intonation du français*, (2e partie, chap. 3,pp 112-123), A. Colin.) Bu modelde bürünün en küçük birimleri (bürünsel sözcükler) farklı düzeylerde aşamalı bir biçimde düzenlenmişlerdir; ancak ölçülü-özerkparça modelinden farklı olarak, bu aşamalı yapı sınır tonlarının dışında 'bürünsel eğrileri' de içeren mekanizmalara dayanmaktadır.

Böyle bir yaklaşım, sözlü Türkçedeki sözlüksel ve dilbilgisel birimlere ilişkin bürünsel sözcüklerin ve vurgulu seslem özelliklerinin belirlenebilmesi için, ilgili birimler için doğru kuralların belirlenmesini gerektirmektedir.

AYZ modelinde, melodik eğrilerin rasgele dağılmadığını; aksine bürünsel aşamalı yapıyı belirleyen temel mekanizmanın temeli olduğunu ileri sürmekteyiz. Bu eğriler ölçülecek olan F0 ve ünlü uzunluk değişimleriyle dizimsel karşıtlık göstermektedir. Bu eğriler sayesinde dinleyiciler konuşucu tarafından planlanan bürünsel yapıyı yeniden yapılandırabilmektedirler. Bu süreçte, ardışık melodik eğriler algılandıkça genel bürünsel yapı dinamik olarak anlaşılacaktır.

Amaçlar

- Ezgi birimlerinin özelliklerini ve bunlar arasındaki ilişkileri vurgulamak (ezgi yapısı ve biçimsözdizimsel yapı arasındaki)
- İncelenen farklı türdeki sözlü sözcükleri ezgi açısından sınıflandırmak
- Dilsel anlatımların yapılandırılmasında bürünün rolünü, sözcük dizilişi bağlamında vurgulamak
- Artımlı Yığılım Zincirleme (AYZ) Modelini Türkçeye uygulamak

Vurgu

Birincil vurgu, içsel vurgusu olan ekler, belirteçler, özel adlar; masa / ma'sa /, lokanta / lo'kanta / ve iskele / is'kele / gibi bazı ödünçlemeler (özellikle İtalyanca ve Yunancadan geçenler) dışında, düzenli olarak bir sözcüğün son sesleminde görülür.

Düzenli Son seslem Vurgusu

Daha önce de belirtildiği gibi, Türkçe sözcüklerde vurgu genellikle son seslemedir.

σ'σ /el'ma/elma

Vurgu ve Ekleme

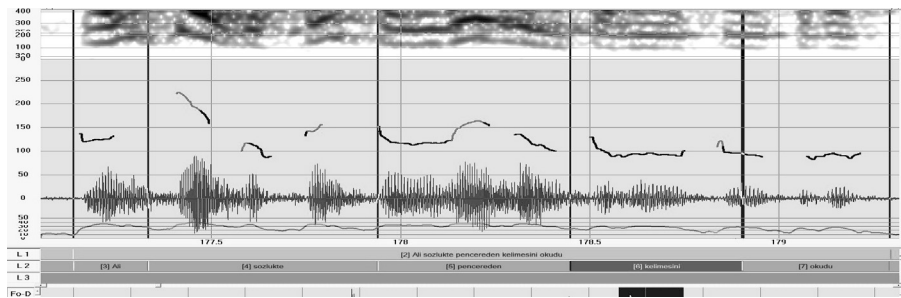
- Vurgu örüntüsü, soneklerle birleşen kök sözcüklerde de görülmektedir. Bu durumda sözcükteki vurgu, yeni bir ek eklendikçe sözcük kökünden eklere doğru ilerlemektedir. Aşağıdaki elma radikal ve eklerle değişen vurgu Sezer (Sezer 1983)
- /el'ma/ elma
- /el.ma'lar/ elma-lar
- /el.ma.lar'dan/ elmalar-dan

Katılımcılar ve Derlem

Katılımcılar: Farklı alanlarda yüksek öğrenim görmüş büyük kent (İstanbul, Ankara, İzmir) kökenli 35 konuşucu.

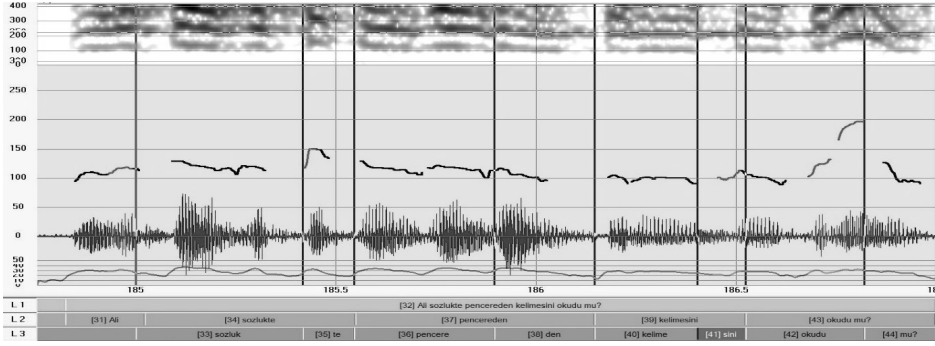
- Türkçe ana dil konuşucuları tarafından okunan yapılandırılmış tümceler ve küçük metinler («ölçünlü» Türkçe)
- Karşılıklı Konuşma (Türkçe El Kitapları)
- Röportajlar (Radyo, Televizyon)
- Anlık Konuşma (Tartışma)

Bildiri cümlesi

Ali sozluk-te «pencereden» kelime-si-ni oku-du
Ali dictionnaire-loc fenetre-ablat mot -poss-acc lire- passé
Ali a lu le mot par la 'fenêtre' dans le dictionnaire

(‘mu’ ‘mi’) soru ekiyle kurulan bir cümle

Ali sozluk-te “pencere-**den**” kelime-si-ni oku - **du**
mu

Ali dictionnaire-ablat fenetre-ablat mot –poss-acc lire- passé
suffixe question

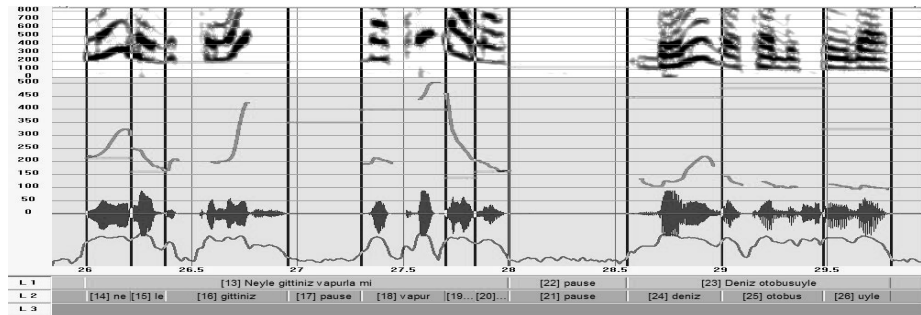
Est-ce que Ali il a lu le mot par la ‘fenêtre’ dans le dictionnaire ?

Bu tür soru tiplerine (‘mu’ ‘mi’) soru eklerinde sürekli bir alçalma görülür ondan önce gelen hece ise % 95 oranında cogunlukla yükselme gösterir.

Odak Soru

Karsitsal Odak

Ney- le git – ti- niz ? vapur - la mi ? Deniz
otobus –u - yle.

Ney- le git - ti - niz vapur - la
mi Deniz otobüs – ü - yle.

Quoi - avec aller - pass.2.Pplur férribot -avec- suffix.quest La mer
buss -genit - avec

Avec quoi vous êtes parti ? En ferryboat ?

Avec l' hover-craft

Soru sözcüğü ('Ne') ile yükselme ama eşlik durum ekinde belirgin
alçalma

NE=Odak soru sözcüğü üzerinde belirgin F0

- eylem üzerinde yükselme ('gittiniz')

- (la) eki üzerinde belirgin bir temel F0 yükselmesi

karşıtsal odak ('deniz') üzerinde belirgin F0

1. - ek 'la' da alçalma

2.-ek 'mi' soru ekiyle alçalma

Soru Sözcüğü + Soru

+ bildirme.

Ne Soru Sözcüğü üzerinde « mi » vurgusuz

«deniz» kök

Sonda yükselme ana kökte belirgin vurgu « vapur » en son
hecede belirgin vurgu

Sonda alçalma istisna durum «la» ekinde sürekli alçalma.

Bilişsel Özellikler

Sözlü tümceler tek bir bütün olarak anlaşılma, vurgu öbeklerini (yalnızca bir tek vurgulu birim içeren seslem dizileri) oluşturmak için seslem seslem anlaşılırlar. Bu vurgu öbekleri daha büyük öbekler (ezgi öbekleri) oluşturmak için, birleştikleri öbeklerin vurgulu seslem özelliklerine göre farklı düzeylerde gruplar oluştururlar. Vurgulu seslemler temel olarak sürelerine ve ünlülerinin taşıdığı melodik eğrilere göre farklılaşmaktadır. Bu melodik eğriler, yükselen, alçalan, vb., dinleyiciye *bürünsel yapı* için vurgu öbeklerini ve bunların oluşturduğu

ezgi öbeklerini nasıl birleştirmesi gerektiğini anlatır. Bu süreç *Artimli - Yığılım – Zincirleme* olarak adlandırılır.

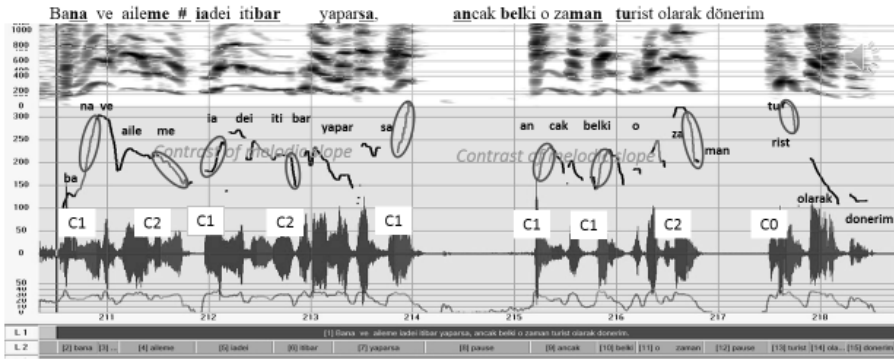
Melodik Eğri Sözlükçesi

C0: düşük ve alçalan sonlayıcı eğri, normal olarak tümcenin en son vurgulu seslemine yerleştirilir;

C1: yükselen eğri, glissando (kayma) eşliğinin üstünde (yani belli bir melodik değişim hızının üzerinde);

C2: alçalan eğri, glissando (kayma) eşliğinin üstünde (yani belli bir melodik değişim hızının üzerinde);

Cn: doğal eğri (neutralized), yükselen, düz ya da alçalan, glissando (kayma) eşliğinin altında (yani belli bir melodik değişim hızının altında);

bana ve **aileme** #, **iadei itibar** yap- ar - **sa** , **ancak belki** o **zaman** **turist** ol - arak dön - er - im
 moi-dat et famille-poss-dat rendre honneur faire- aoriste -condition 3Psing seulement peut-être ce temps touriste être-gér rendre- aoriste-1Psing
 C1 C2 C1 C2 C1 C2 # C0 >

2. C1 ile 1. C2 ve sonlayıcı C0 eğrisi arasında melodik eğri karşıtlığı.
 -> C1 C2#C1 C2 C1 (yükselen, alçalıp yükselen, alçalan, yükselen) # C1 C1 C2 # C0 (yükselen, yükselen, alçalan, alçalan).
 Ara dizi 1. bölümle karşıtlık gösterirken, sonlayıcı C0 ile karşıtlık göstermiyor (çünkü bu ara dizi bir açıklama bölümü).²⁵

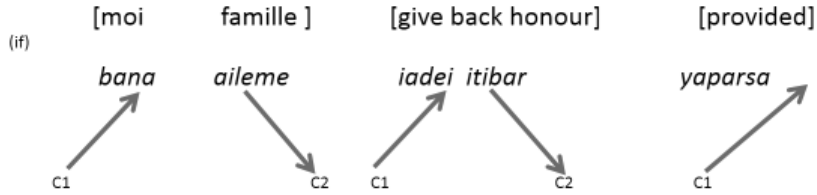
Sözdizimsel Yapı

Varsayım tümceciği (...yaparsa) + açıklama (ancak belki), o zaman + turist....

27

Koşul önermesinin bürünsel örüntüsü

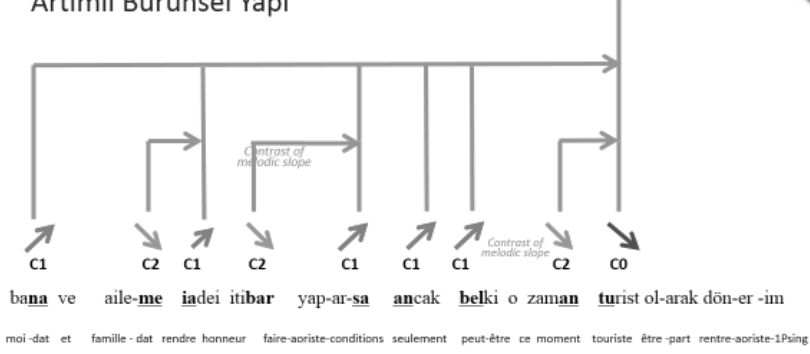

"koşul"un sonu = '....sa' üzerinde süregelen yükselme, 'o zaman' üzerinde de devam etmektedir

- 1/ 'aileme' (C2) + 'itibar'(C2) ve 'yaparsa' (C1) arasında temel karşıtlık
- 2/ 'aileme' (alçalma) ve 'Bana' (yükselme) arasında ikincil karşıtlık
- 3/ 'itibar'(alçalma) ve 'iadei' (yükselme) arasında ikincil karşıtlık

29

Artımlı Bürünsel Yapı

Melodik Eğri Sıralaması: C1C2 # C1 C2 C1 # C1 C1 C2 # C0

Yükselen ya da alçalan perdeyle biten her bürün öbeğinin içinde melodik eğim karşıtlığı vardır

Bürünsel Yapının Artımlı olarak Yeniden Oluşturulması

Melodik Eğriler	Bürünsel Sözcükler	Birikme Düzeyi 2	Birikme Düzeyi 1	Birikme sonu Son
C1	bana ve			
C2	aile- me	bana ve aile- me		
C1	iadei			
C2	itibar	iadei itibar		
C1	yap-ar- sa		aile- me iadei itibar yap-ar- sa	
C1	ancak	ancak		
C1	belki	belki		
C2	o zaman		ancak belki o zaman	
C0	turist olarak dönerim			bana ve aile- me iadei itibar yaparsa ancak belki o zaman turist olarak dönerim

Her melodik eğri, bütün saklanan bölümleri birleştiren C0 eğrisinin görünmesine kadar, bir bürünsel sözcüğün belleğe alınmasını ve daha önce belleğe alınmış diğer bürünsel sözcüklere ilgili düzeylerde eklenmesini tetikler.

Sonuç

- Bürünsel Sözcük = sözlüksel olarak vurgu almış bir seslem içeren, bürünün en küçük birimi.
- Vurgulu seslem, tümcenin bürünsel yapısının belirticisi olarak işlev gören belli bir melodik eğri taşır.
- Bu melodik eğrilerin belirginliği, dinleyicinin konuşucunun amaçladığı bürünsel yapıyı zaman doğrusu üzerinde artımlı olarak yeniden oluşturmasına olanak tanır.
- Tümcenin en son vurgulu sesleminde konumlanan nihani sonlayıcı eğri birleştirme sürecinin sonuna işaret eder.
- Sonlayıcı olmayan eğriler, bürünsel sözcüklerin öbek oluşturmalarına ya da oluşturmamalarına işaret eder.

Kaynakça

- Erkardas, N. (2016) Présentation de thèse, *L'Information Grammaticale* No. 148, pp,
- Erkardas, N. (2016) Prosodie du turc, *E-DIL* Number :5
- Martin, Ph. (2006). Intonation du français : parole spontanée et parole lue. *Estudios de Fonética Experimental*, n°15, pp. 133–162.
- Martin, Ph. (2008). L'intonation du français, un vilain petit canard parmi les langues romanes ? *Language Design*, n° 2, pp. 1–13.
- Martin, Ph. (2009). *Intonation du français*. Paris : A. Colin.
- Martin, Ph. (2011). La structure prosodique cognitive : réalisation régionales. Journées PFC Phonologie du français contemporain. Contraintes, variation, prosodie. pp. 1-73
- Martin, Ph. (2012a). Neurophysiological research explains prosodic structures constraints. *Revista de Estudos Da Linguagem*, n° 20(2), pp.13–22.
- Martin, Ph. (2012b). Processing prosodic events to rebuild the prosodic structure: Application to foreign language teaching. *Language, Communication, and Culture*, 1, pp. 82–90.
- Martin, Ph. (2012c). The Autosegmental-Metrical Prosodic Structure: not fit for French? In *Proc. Of Speech Prosody 2012*. Shangaï. pp. 1-4
- Martin, Ph (2014b). Spontaneous speech corpus data validates prosodic constraints, *Proceedings of the 6th conference on speech prosody*, Campbell, Gibbon, and Hirst (eds.), pp. 525-529.
- Sezer, E. (1983). “On Non-final Stress in Turkish.” *Journal of Turkish Studies*, n°5, pp 61–69.